

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NİN EN ESKİ VE ÖZGÜN MUTFAĞI: VAN-YONCATEPE SARAY MUTFAĞI

Oktay Belli*

Giriş

Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü, bugünkü modern Van Kenti'nin 9 km güneydoğusundaki Yukarı Bakraçlı (eski Yedikilise) Köyü'nün 1.5 km güneybatısında yer almaktadır (Harita: 1). Saray yerleşmesinin 1.5- 2 km doğusunda yükselen Varak (2800 m) ve Erek (3200 m) dağları, tam bir yarım ay biçimindeki doğal konumu ile doğudan esen sert ve soğuk rüzgarları önlemekte ve daha elverişli bir iklim sağlamaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en zengin su kaynaklarına sahip olan Varak ve Erek dağları, aynı zamanda Van Bölgesi'nin ulaşım yönünden en elverişli ve kolay çıkılabilen yaylalarına da sahiptir. Su kaynaklarının yanı sıra, zengin otlak ve dağ çayırlarına sahip Erek Dağı ve yakın çevresi, yaz mevsiminde onbinlerce küçükbaş hayvanı ile göç eden yarı göçebe topluluklar tarafından yaylak olarak kullanılmaktadır. Varak ve Erek dağlarının hemen güneybatı eteğinde yer alan Yoncatepe Sarayı, zengin su kaynakları ve otlaklarına sahip Keşişgöl Yaylası'na giden yolu denetim altında tutmaktadır. Nispeten güçlü bir savunma sistemine sahip olan Yoncatepe, bu işlevini Urartu Krallığı'nın yıkılışına değin sürdürmüştür.

Saray yerleşmesinin 700- 800 m kuzeyinde ise, şimdilik Van Bölgesi'nin en eski sulama tesisi olan Harabe Barajı bulunmaktadır. Doğuda Varak Dağı eteklerinden çıkan zengin su kaynaklarının önü, tıpkı büyük bir havuz gibi bir biri ardı sıra barajlar ile kesilmiştir. Köyün içinde ve hemen batı eteğinde bulunan Bakraçlı barajlarının içi dolmasına ve duvarları tahrip olmasına karşın, Harabe Barajı'nın gövde duvarı günümüze değin sağlam bir şekilde varlığını korumuştur.

4-5 m genişliğinde, 2 m yüksekliğinde ve 80 m uzunluğundaki baraj duvarı, arazinin eğimli olan batı kesimini kapatmaktadır. Baraj duvarı, düzgün kumtaşı bloklardan yapılmıştır. Ancak ne yazık ki yüzlerce yıldan beri suların taşımış olduğu kalın toprak tabakası, barajın içini doldurmuştur. Günümüzde barajın içi tarla olarak kullanılmaktadır. Batı yüzde ve duvarın ortasında bulunan 35 x 35 cm büyüklüğündeki savak kısmı, bugüne değin bulunan Urartu barajlarındaki savakların en küçüğünü oluşturmaktadır. Batı yönüne doğru akıtılan sular, tarım alanlarının, sebze ve meyve bahçelerinin su gereksinmesini karşılamaktadır.

Basık bir tepe görünümünde olan Yoncatepe'nin en yüksek kesiminde saray, bunun kuzeydoğu eteğinde sivil yerleşim alanı ve kuzey eteğinde de nekropol bulunmaktadır¹ (Çizim: 1). Erken Demir Çağı'na ait diğer kale ve yerleşim merkezlerinde olduğu gibi, Yoncatepe'de sivil yerleşim merkezi ile nekropol alanı neredeyse iç içedir. Yerleşim merkezi ile nekropol alanının iç içe olmasında, kullanılabilir arazinin çok az ve yetersiz olmasının büyük etkisi vardır. Deniz seviyesinden 2050 m yüksekliğinde olan saray yerleşmesi, şimdilik Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı alanını oluşturmaktadır (Resim: 1). Saray yerleşmesinin güneyi dik ve derin bir uçurum ile sonuçlanmaktadır. Güneydoğudan batı yönüne doğru akan Doni Çayı, araziye geniş ve derin bir şekilde oymuştur. Saray yerleşmesinin kuzey kesimi de dik olmasına karşın, kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerine doğru teraslar halinde alçalmaktadır.

Doğu – batı doğrultusunda uzanan saray yerleşmesi, yaklaşık olarak 2.650 m²'lik bir alana yayılmaktadır²

* Prof. Dr. Oktay Belli, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı. 34134 İstanbul / TÜRKİYE.

¹ Yoncatepe Sarayı kazılarında büyük bir başarıyla çalışan Arş. Gör. İlknur Zeynep Konuralp (M.A.), İsmail Ayman (M.A.), Nihal Ayyıldız (M.A.) ve emeği geçen tüm öğrencilerime içtenlikle teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

² Yoncatepe Sarayı'nın plan ve kesitlerini çok büyük başarıyla çizen kazımızın bilim kurulu üyesi değerli meslektaşım Mimar Yrd. Doç. Dr. Şehabettin Öztürk'e, özenli ve titiz çalışmalarında dolayı çok teşekkür ederim.

(Çizim: 2). Arazinin doğu kesimi çok dik ve eğimli olduğu için, sarayın en önemli mimari yapıları, batıda 1675 m²'lik bir alana yapılmıştır. Arazinin doğusu ile batısı arasındaki yükseklik farkının 10 m'yi geçmesi, doğu bölümündeki mimari yapılar için çok büyük bir sorun oluşturmuştur. Bu yüzden doğu bölümündeki mimari yapılar, açık avlu dışında en çok 450 m²'lik bir alanda teraslar üzerinde yapılmıştır. Bu durumda Yoncatepe Sarayı'nın kapladığı alanın, Urartu saraylarının kapladığı alan ile kıyaslanmayacak ölçüde küçük olduğu görülmektedir.

Temelleri taştan ve bunun üzeri de kerpiçten örülen saraydaki mimari yapıların güçlü ve yüksek dış duvarları, aynı zamanda savunma duvarı görevini de görmektedir (Resim: 2). Saraydaki mimari yapıların ilk katının duvarları düzgün kum taşlarından, ikinci katın duvarları da kerpiçten yapılmıştır. Günümüzde Bakraçlı (Yedikilise) köyündeki geleneksel konut mimarisi yapım yöntemi, Yoncatepe Saray mimarisi yapıları ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Duvarların temellerinde kullanılan düzgün işlenmiş kumtaşı bloklar fazla büyük değildir, bu yüzden Urartu kalelerini çevreleyen yüksek ve güçlü duvarların temellerinde kullanılan çok iri taşlar ile kıyaslanmayacak ölçüde küçüktür.

Yoncatepe Sarayı, Van Ovası'nın kuzeydoğusunda Zımzım Kayalıkları üzerinde bulunan ve çevresi sur duvarı ile çevrili olmayan Toprakkale'nin (*Rusahinili*) konumuna çok benzemektedir. Ancak Toprakkale'de ulusal Tanrı Haldi adına kurulmuş bir tapınak olmasına karşın, Yoncatepe yerleşmesinde tapınak yoktur. Bilindiği gibi Urartu saraylarının çok büyük bir kısmı, yüksek ve yalçın kayalıklar üzerinde, çevresi çok güçlü savunma duvarları ile çevrelenen kaleler içinde bir veya iki tapınak ile birlikte planlanarak yapılmıştır. Şimdilik bu kuralın dışında kalan tek yerleşme, Patnos Aznavurtepe'nin 8 km güneydoğusunda bulunan Giriktepe Sarayı'dır. Bu yüzden Yoncatepe Sarayı, alçak bir tepe üzerinde bulunan Giriktepe Sarayı'nın konumuna çok benzemektedir.

Ancak son sekiz yıldan beri akropoldeki sarayda sürdürdüğümüz arkeolojik kazı çalışmalarında herhangi bir çivi yazısı örneği bulamadığımız gibi, erzak küpleri

üzerinde işaret, ölçek ve çivi yazısı ile resim yazısı da bulunamamıştır. Çok büyük bir olasılıkla Yoncatepe Sarayı, yerleşim merkezi ve nekropolü, Urartu Kralığı egemenliğine tabi bir yerel beyliğe ait olmalıdır. Bilindiği gibi hem çivi yazılı Assur kaynakları, hem de Urartu yazılı belgeleri bu tür beyler konusunda önemli bilgiler vermektedir; örneğin Van'da bulunan küçük bir stel üzerinde şunlar okunmaktadır:

Rusa oğlu Argiştı, Gilurani'nin ormanının önü olan bu yerden,

Batu oğlu İşpilini'nin bahçesine kadar, okunu 950 lokat (yak. 485 m) attı.

Assur Kralı II. Sargon, M.Ö. 714 yılında Urartu ve onun müttefiklerine karşı düzenlemiş olduğu ünlü sekizinci seferinde, savaşta yendiği Kral I. Rusa'nın yakın çevresindeki Urartu soylu sınıfına ait beylerin giymiş oldukları giysi renklerine göre, özellikle kral soyundan gelen temsilcilerden ayırmaktadır. Urartu yazılı kaynaklarının da sık sık belirttiği gibi, savaşlara kendi askerleri ile katılan Urartu soylu sınıfına ait beyler ve komutanlar, hiç kuşkusuz savaşlardan erkek ve kadın tutsaklar ile birlikte büyük oranda büyükbaş ve küçükbaş hayvanları ganimet olarak almaktaydılar.

Yoncatepe Sarayı'nın ne zaman kurulduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak saray yerleşmesinin hemen kuzey eteğinde bulunan nekropol alanındaki birçok mezar, M. Ö. I. binyılın başlarından beri kullanılmıştır. Saray, M. Ö. 7. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu Bölgesi'ne kuzeyden ve doğudan bir çekirge sürüsü gibi giren İskitler tarafından diğer Urartu kaleleri ile birlikte yakılıp yıkılmıştır. Bu korkunç yıkım ve yağmadan canını zor kurtaran halk, taşınabilir eşya ve silahlarıyla birlikte çok acil olarak Erek Dağı'na sığınmıştır. Ayrıca saraydaki insanlar kaçarken yanlarına yiyecek ve bakliyat almayı da ihmal etmemişlerdir. Büyük Salon'un döşeme taşları üzerine dökülen mercimek taneleri, kaçışın ne denli acele ve büyük bir panik içinde olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, mutfakta pişirilerek tabak içine konulan yemeğin yenilmeden bırakılması, insanların sarayı çok acil olarak terk ettiğini gösteren bir başka kanıtı oluşturmaktadır. Bu yıkımdan sonra saray kesimi, yeni bir yerleşmeye uğramamıştır.

Saray Mutfağı

Akropoldeki sarayın batı bölümünde ve kuzey duvarına bitişik olarak yapılan mutfak odası, 4.80 x 6 m büyüklüğünde dikdörtgen bir plan göstermektedir³ (Çizim: 3). Mutfak odasına, hemen güneyinde bitişik olan ve tabanı çok düzgün sal taşlardan döşeli olan sekili salondan 1.10 m genişliğindeki bir kapıdan girilmektedir. Ayrıca mutfak odasının bir başka kapısı da, doğusunda bulunan küçük kare planlı bir odaya açılmaktadır (Çizim: 2). 90 cm genişliğinde küçük bir kapıdan girilen hücre planlı oda, başka bir oda ile bağlantılı değildir. İçeride herhangi bir eşya kalıntısı bulunamamasına karşın, bu küçük odanın mutfak ile ilgili olarak çeşitli yiyeceklerin konulduğu ve depo amaçlı kullanılmış olduğu sanılmaktadır. Kapı açıklıklarında, ahşap kapıya ait herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Çok büyük bir olasılıkla, sarayda çıkan yangın sırasında, çatıyı taşıyan ahşap hatıllar ile birlikte ahşap kapı kanatlarının da yandığı anlaşılmaktadır.

Bir saray mutfağının tüm özgün donanımına sahip olan mutfak odasının, inşa edilmeden önce en ince ayrıntısına değin planlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların başında, atık suların dışarıya akıtılması için taban altına kanal sisteminin yapılması gelmektedir. Planlı ve özenli uygulamalardan dolayı, o dönemin mimarlarına hayranlık duymamak olanaksızdır. Ayrıca mutfak odası fazla büyük olmamasına karşın, kapların konulduğu yüksek ve alçak nişler ile su küvetinin yeri ve duvar kenarına yapılan ocaklar, başarılı bir şekilde planlanarak yerleştirilmiştir. Böylece mutfak odası daha rahat kullanılmıştır.

Güneydeki sekili Küçük Salon'a açılan kapıdan mutfaka girildiğinde, 22 cm çapında bir sütun altlığının yeri görülmektedir. Sıkıştırılmış kilden oluşan tabana açılan sütun altlığı, altıgen bir biçim göstermektedir. İlginçtir ki sütun, hem güney, hem de doğu kapı

girişine yakın bir yerde olduğundan, giriş ve çıkışları zorlaştırmaktadır. Buna karşın çatıyı taşıyan sütunun zorunlu olarak buraya yerleştirildiği anlaşılmaktadır, zira sütunların çatının en zayıf yerini taşıdığı görülmektedir. Ağaçtan yapılan sütun direği, tavanı taşıyan diğer ahşap malzeme gibi yandığı için, tabanda kalın bir kül ve kömür tabakası birikmiştir. Bu sütunun kuzey doğrultusunda bulunan bir başka sütun kaidesi, büyük bir sal taşı olarak tabana gömülmüştür. Kuzey duvarının 50 cm güneyinde bulunan taş sütun kaidesi, ortalama 48 x 68 cm büyüklüğünde olup, oldukça düzgün bir biçim göstermektedir. Karşılıklı olan bu iki sütun kaidesindeki direkler, çatıyı taşımaktaydılar.

Güneydeki sütun kaidesinin kuzeyinde ve odanın doğu duvarının 85 cm batısında, sıkıştırılmış kil tabana açılmış dikdörtgen biçimli bir niş bulunmaktadır. 72 x 84 cm büyüklüğünde ve 15 cm derinliğinde olan havuz biçimli bir nişin tabanı da, büyük bir özenle düzgün sal taşlardan döşenmiştir (Resim: 3). Nişin dört bir kenarı, küçük ve düzgün sal taşları ile yapılmıştır. Mutfağın kuzeybatı köşesine yakın bir başka niş içinde olduğu gibi, bunun içinde de kırık çanak çömlek parçalarının olması, yer darlığı yüzünden buraya, çeşitli mutfak kaplarının konulduğunu göstermektedir.

Mutfak odasının kuzey duvarının hemen önünde ve taban üzerinde bulunan demir keski, önce çıkan yangından ve daha sonra oda nemden dolayı aşırı bir şekilde oksitlenmiştir. Demirden dövme tekniği ile yapılan yassı keski, diğer Urartu kalelerinde bulunan yassı biçimli demir keskilere benzemektedir⁴ (Çizim: 4; Resim: 4-5).

Kuzeydoğu köşeye yakın ve taban üzerinde bulunan 75 cm uzunluğundaki demir de, aşırı bir şekilde oksitlendiği için parçalara ayrılmıştır⁵ (Resim: 6-7). Bir ucu çengel biçimli olan demirin gövdesi, yuvarlak kesitlidir (Çizim: 5). Diğer ucu ise dörtlü tırmık biçimlidir

³ Yoncatepe Sarayı'ndaki mutfak odasının plan ve kesitlerini çok büyük bir başarıyla çizen sevgili eşim Teknik Ressam Güzin Sühran Belli'ye, özenli ve titiz çalışmalarından dolayı çok teşekkür ederim.

⁴ Demirden dövme tekniği ile yapılan eşya ve silahların çizim ve kesitlerini büyük bir başarı ile çizen Nihal Ayyıldız 'a (M.A.), özenli ve titiz çalışmalarından dolayı çok teşekkür ederim.

⁵ Mutfak odasında ortaya çıkarılan demirden dövme tekniği ile yapılmış eşya ve silahlar önce Van'da bulunan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne bağlı, "Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi"nin tam donanımlı laboratuvarında, daha sonra da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin "Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü" laboratuvarında onarım çalışmaları yapılarak, bilim dünyasına kazandırılmıştır. Demir eşya ve silahlar üzerinde büyük bir özveriyle çalışan Prof. Dr. Sait Başaran, Dr. Ufuk Kocabaş, Vedat Evren Belli, Tuba Akar ve Uğur Tunali'ya yürekten teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

olan demir aletin, ocaklardaki ateşi karıştırmak işinde kullanılmış olduğu da düşünülmektedir. Ancak çıkıntılardan biri tümüyle kırılarak tahrip olmuştur. Demir alet bu haliyle, günümüzde köy mutfağındaki ocakları karıştıran ve “Eğiş” olarak adlandırılan demir alete benzemektedir.

Demir aletin batısında ve tabanın üzerinde taştan yapılmış bir dibek ile bileği taşı bulunmuştur. Ancak yukarıda ikinci katın çökmesi yüzünden, dibek taşı ters dönmüştür. Andezit taşından büyük bir özenle oyularak yapılan dibek taşı, yangından dolayı çatlamıştır. Dibek taşının içinde, çeşitli baharatların dövüldüğü sanılmaktadır. İnce ve dikdörtgen biçimli bileği taşı ise, sanki günümüzde kullanılan bileği taşlarına benzemektedir. Çok uzun bir süre kullanıldığı anlaşılan bileği taşında, demir keski ve bıçakların kesici kısımları bileğlenmekteydi.

Mutfağın kuzeybatı köşesine doğru ve kuzey duvarının hemen önüne 15 cm derinliğinde ve 28 cm yüksekliğinde küçük bir seki yapılmıştır. Kerpiçten yapılan seki, odanın içinde çıkan yangından dolayı yer yer tuğlalaşmıştır. Sekinin hemen üzerinde demirden yapılmış üç çıkıntısı olan dirgen, in-situ olarak bulunmuştur, ancak çıkan yangın sırasında dirgenin ağaç sapı yanmıştır (Resim: 8-9). Ayrıca çıkıntıları yuvarlak kesitli demir dirgen yangın ve daha sonra da nemden dolayı aşırı bir şekilde korozyona uğrayarak parçalara ayrılmıştır. Toplam 72 cm uzunluğundaki dirgenin uçları, üçgenimsi ve sivri bir biçimde sonuçlanmaktadır (Çizim: 6). Demir dirgen, bronz ve demirden yapılan diğer Urartu dirgenlerinin benzerini oluşturmaktadır.

Bugüne değin ilk kez metalden yapılmış bir dirgen mutfak odasında bulunmuştur. Müzelerde sergilenen bronz ve demirden yapılmış dirgenlerin çok büyük bir kısmı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Urartu kale ve nekropollerinde halkın yapmış olduğu kaçak kazılardan ele geçirilmiştir. Yalnızca Patnos- Dedeli mezarlığında uçları bükülen demir dirgen ile Çavuş-tepe (*Sardurihinili*) Sarayı'nın kuzey eteğinde toprak

içine açılmış kare biçimli bir ot deposu içinde bronz bir dirgen ortaya çıkarılmıştır. Assur resim sanatında benzer biçimli dirgenler, savaş aleti olarak betimlenmiştir. Şimdilik Urartu resim sanatı metal dirgenlerin savaş aleti olarak kullanıldığı konusunda herhangi bir bilgi vermiyorsa da, bunların tıpkı ağaçtan yapılan dirgenler gibi tarım alanları ile mutfaklarda da kullanılmış olduklarını göstermektedir.

Sekinin batısında ve ocağın doğusunda 30 cm genişliğindeki kare biçimli bir boşluğa yonca ağızlı bir testi ve üst üste gelecek şekilde tabaklar iç içe konulmuştur. Mutfağın küçük olmasından dolayı, tüm eşya ve kapların çok özenli bir şekilde yerleştirildikleri görülmektedir. Yonca ağızlı testinin içinin karbonlaşmış bitki tohumları ile dolu olduğu görülmüştür. Kazımızın bilim kurulu üyesi olan değerli meslektaşım Arkeobotanist Emel Oybak Dönmez'in verdiği önemli bilgilere göre, bitki tohumları hardalgillerden yağ bitkisine aittir⁶ (Resim: 10). Ancak yukarıdaki ikinci katın çökmesi yüzünden, testi ve tabaklar kırılmıştır. İçinde yağ bitkisi tohumları bulunan testinin, nemden etkilenmemesi ve özellikle içindeki yağ bitkisi tohumlarının bozulmaması için, alt kısmı ve çevresi kalın bir ponza taşı tabakası ile desteklenmiştir.

Çakıl taşı büyüklüğündeki ponza taşları, birinci katın üstündeki tavan döşemesinin altında ve diğer depo odalarındaki depolama kaplarının çevresine de kalın bir tabaka halinde çok özenli bir şekilde yerleştirilmiştir. Kazımızın bilim kurulu üyesi olan değerli meslektaşım Hüseyin Turoğlu ve ekibinin Yoncatepe Sarayı çevresinde yapmış olduğu ayrıntılı araştırmalarda, ponza taşı yataklarına rastlamadıklarını ve bu yüzden yüzlerce kilo ağırlığındaki ponza taşının daha uzak bir yerden getirilmiş olabileceğini söylemektedirler⁷. Burada bizim için ilginç olan en önemli özelliklerden biri de, insan sağlığını olumsuz yönde etkileyen ve bu arada yiyeceklerin bozulmasında da etkin olan nemi asgari düzeye indirmek ve hatta ortadan kaldırmak için, nemi emen ponza taşları ile çok büyük bir önlemin alınmış olmasıdır.

Mutfağın kuzeybatı köşesine, kabaca at nalı biçimli iki küçük ocak yapılmıştır. Yan yana yapılan her iki ocağın üzeri ve uç kısımları, çatının çökmesi yüzünden tahrip olmuştur. (Resim: 11) Pişirilmiş kerpiç tuğlalardan yapılan ocağın elips biçimli iç kısmı 65 cm genişliğinde, 71 cm derinliğinde ve ortalama 50 cm yüksekliğinde olup, doğu yönüne bakan ağız kısmı da 35 cm genişliğindedir. İçeride yakılan ateşten dolayı kül birikmiş ve duvar da siyah bir renge dönüşmüştür. Ocağın içinde biriken kül tabakasının temizlenmediği görülmektedir. Ocağın içinde çömleğin üzerine oturduğu daire biçimli düz çıkıntı üzerinde in-situ olarak bulunan çömlek, kırılarak dağılmıştır. Yani akropoldeki saraya ani düşman saldırısı yapıldığı zaman, ocağın üzerinde pişirilmekte olan yemeğin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda insanlar çömleği ocağın üzerinden alamadan canlarını zor kurtarmışlardır.

Bu ocağın hemen güneyine bitişik olarak yapılmış ikinci bir ocak daha bulunmaktadır. Ağız kısmı tıpkı diğer ocak gibi doğu yönüne doğru bakan ocak 50 cm yüksekliğinde, 70 cm derinliğinde ve 68 cm genişliğindedir. Bu ocağın içinde ise çömleğin üzerine oturduğu daire biçimli düz yükselti bulunmamaktadır.

Odanın kuzey duvarının yıkık olması yüzünden, tavana doğru herhangi bir havalandırma boşluğunun olup olmadığı belli olmamaktadır. Ocakların kuzeyinde ve batısındaki duvarların üzeri koyu bir is tabakası ile kaplıdır. Bu durumda yemeklerin, hafif ateşte, is ve duman içinde, kokusu sindirile sindirile büyük bir zevkle pişirildiği anlaşılmaktadır. Çok büyük bir olasılıkla, tıpkı kuzeydoğu depo odasının kuzey duvarı üzerinde olduğu gibi, kuzey duvarının üst kısmına doğru havalandırma boşlukları olmalıydı.

Ocağın hemen güneyinde, çok sayıda kap, kase ve çömlekçik in-situ olarak bulunmaktadır. Ancak bunların bir kısmı, yukarıda ikinci katın çökmesi yüzünden kırılmıştır. Bazı çömlekler ise ağız kısmı tabana gelecek biçimde ters bırakılmıştır. Bu arada bulunan karbonlaşmış kumaş parçalarının, içinde tahıl, bakliyat veya yiyecek olan çömleklerin ağızlarını kapatmakta kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yiyeceklerin içine toz, toprak ve böceklerin girmemesi için alınan bu önlemler, insanların sağlığa ve temizliğe ne denli önem verdiklerini açık bir şekilde göstermektedir.

Batı duvarının 85 cm doğusunda sıkıştırılmış kil tabana açılmış bir başka dikdörtgen biçimli niş bulunmaktadır.

Diğer niş gibi 72 x 84 cm büyüklüğünde ve 15 cm derinliğinde olan havuz biçimli nişin tabanı da, düzgün sal taşlardan özenli bir şekilde döşenmiştir. Nişin kenarları, küçük ve düzgün sal taşları ile büyük bir özenle yapılmıştır. Bu nişin içinde de birçok tabak, kase ve çömlekçik in-situ olarak bulunmuştur. Ayrıca mutfağın doğu duvarı önünde, birçok kap ve yonca ağızlı testi in-situ olarak durmaktadır.

Mutfak odası fazla büyük olmadığı için, çeşitli kap kacak yalnızca tabandan yükseltelen duvarların önündeki sekiler üzerine değil, taban içine açılan küçük nişler içine de yerleştirilme yoluna gidilmiştir. Böylece kap kacağın fazla aydınlık olmayan mutfak odası içinde dolaşan görevliler tarafından ezilmesi ve kırılması önlenmeye çalışılmıştır.

Mutfağın bir başka ilginç buluntusunu, su küveti oluşturmaktadır. Mutfağın güneybatı köşesi önünde küçük bir platform yapılmış ve bunun doğu ve kuzeyi 1.70 x 2.20 m uzunluğunda dikdörtgen biçimli bir kerpiç duvar ile kapatılmıştır (Resim: 12). Ortalama 20 cm genişliğinde olan kerpiç duvarın tabandan olan yüksekliği de, 85 cm'dir. Kerpiç duvarın iç ve dış kısmının büyük bir özenle sıvandığı ve kırmızımsı-kahverengi demir oksit bir boya ile badana edildiği görülmektedir. Günümüzde bu boya solduğu için, açık kahverengi olarak görülmektedir (Resim: 13). İçeride küvetin bulunduğu bu bölüme, kuzeybatı köşede açık bırakılan 50 cm genişliğindeki kapı boşluğundan bir basamak ile girilmektedir. Kapı girişinin hemen güneybatısında, kilden sıkıştırılmış tabana gömülmüş 10 cm yüksekliğinde ve 20 cm çapında daire biçimli bir taş bulunmektedir. Üzeri ve kenarları büyük bir özenle düzeltilen taşın üzerine, küvetten su almak için kullanılan kapların toprak ve çamur tutmamaması için konulduğu anlaşılmaktadır. Böylece küvet içindeki suyun daha temiz kalması sağlanmıştır. Çünkü küvet içindeki su yalnızca bulaşıkları yıkamak için kullanılmamış, her türlü yiyeceğin yıkanması ve pişirilmesi için de kullanılmış olmalıdır.

Oluşturulan bu platformun güney duvarı önüne, söz konusu küvet tabana gömülmüştür. Küvet güney duvarı önüne konulduğundan çevresinde su almak ve çalışmak için geniş bir alan bırakılmıştır. Küvetin geniş olan ağız kısmı, taban seviyesi ile aynı hizadadır. Ortalama 1.20 m uzunluğunda, 52 cm derinliğinde ve 55 cm yüksekliğinde olan küvet, birkaç çatlağın

⁶ Yoncatepe Sarayı'nın depo odalarında ortaya çıkardığımız bakliyat ve tarım ürünleri üzerinde Doç. Dr. Emel Oybak Dönmez tarafından sürdürülmekte olan ayrıntılı çalışmalar devam etmektedir.

⁷ Yoncatepe Sarayı çevresinde Jeomorfolog Doç. Dr. Hüseyin Turoğlu ve ekibi tarafından yapılan ayrıntılı çalışma, bir monografi olarak baskı aşamasındadır.

dışında in-situ olarak durmaktadır. Küvetin bulunduğu platformu çeviren kerpiç duvarın güneydoğu alt kısmının genişçe açıldığı ve tabanının kırık çömlek parçaları ile döşendiği görülmektedir. Yani küvetten alınan su ile yıkanan kapların atık suları, buradan doğu yönüne doğru akıtılmaktadır. Bunlardan da önemlisi küveti çevreleyen doğu duvarının 1.40 m doğusuna ve güney duvarının 16 cm kuzeyine, odanın tabanına atık suların gideceği bir kanal yapılmıştır. Ortalama 16 cm genişliğinde olan kanalın çevresi ve alt kısmı, büyük bir özenle sal taşlarıyla döşenmiştir. Ayrıca kanalın ağız kısmının üstü, daha büyük bir sal taşı ile kapatılmıştır. Mutfak inşa edilmeden önce atık suların gideceği kanalın tasarlanarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

Küveti çevreleyen kerpiç duvarın doğu yüzü yakınında ve atık su kanalının 25 cm kuzeyinde, taban üzerinde demir bir kürek bulunmuştur. Çıkan yangın sırasında küreğin ağaç sapı yanmıştır. Demirden dövme tekniği ile yapılan küçük kürek, yangından ve özellikle nemden aşırı bir şekilde etkilendiği için oksitlenmiştir (Resim: 14-15). Küreğin dikdörtgen biçimli olan ağız kısmının çok kısa olması, bunun çok uzun bir süre kullanıldığını göstermektedir. Bu yüzden küreğin ağız kısmı, oldukça aşınmış ve kütleleşmiştir. Bu kürek daha önce bulunan dikdörtgen biçimli Urartu demir küreklerine benzemesine karşın, onlardan daha küçüktür (Çizim: 7).

Mutfak tabanında ortaya çıkarılan demir kaşık, bir başka ilginç buluntuyu oluşturmaktadır (Resim: 16). Uç kısmı halka biçimine dönüştürülen kaşık sapının, herhangi bir yere asılmasını sağlamıştır. Ancak yıkılan çatı ve duvar kalıntılarının altında kalan kaşığın uzun sapı, eğilmiştir. Yangın ve daha sonra nemden aşırı bir şekilde etkilenen demir kaşık, aşırı derecede korozyona uğramıştır. Toplam 25 cm uzunluğunda olan kaşık, tek parça demirden dövme tekniği ile yapılmıştır (Çizim: 8). Sap kısmı, 21 cm uzunluğundadır ve kepçe sapına benzemektedir. Kaşığın sapı çok uzun olmasına karşın, kepçe kısmı küçüktür ve uzun sap ile çelişki oluşturmaktadır. Uzun saplı kaşık, yemeklerin karıştırılması işleminde de kullanılmış olmalıdır. Kaşığın uç kısmı, çok uzun bir süreden beri kullanıldığı için, aşınmıştır. Kaşık bu haliyle günümüzdeki şurup kaşıklarına benzemektedir.

Mutfağın batısındaki banyo odasında bulunan bir başka demir kaşık, bundan daha küçüktür. Bu kaşığın ikinci kattan düştüğü anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesindeki arkeolojik kazılarda ilk kez ortaya çıkarılan demir kaşıklar, günümüzde kullanılan kaşıkların ilk örneğini yansıttığı için, çok büyük bir önem taşımaktadır. Bu tür demir kaşıkların benzerleri, genellikle ağaçtan yapılmıştır ve çürüdükleri için de günümüze ulaşamamıştır. Sarayda metal kaşıklar ile yemek yenildiğin gösteren kaşıklar, Urartu yemek kültürüne büyük bir zenginlik kazandırmaktadır.

Mutfak odasının duvarlarında herhangi bir aydınlatma ve havalandırma boşluğu görülmemektedir. Diğer depo odaları gibi, mutfak odasının da kandiller ile aydınlatıldığı anlaşılmaktadır. Sarayın diğer depo odaları gibi, mutfağın duvarları da sıvalı ve kırmızısı – kahverengi demir oksit boya ile badana edilmiştir.

Mutfağın kuzey duvarının hemen kenarında çok sayıda kap ve çömlek in-situ olarak bulunmuştur. Bu kaplardan biri oldukça ilginç sonuçlar vermiştir. Bir tabağın üzerine ters kapatılan daha büyük bir tabağı kaldırdığımızda, altında daha küçük bir tabağın içinde karbonlaşmış bir yiyecek kalıntısının olduğu görülmüştür (Resim: 17). Yiyeceği koruyan ters çevrilmiş büyük tabak, çatının yıkılması yüzünden çatlamıştır (Resim: 18). Bu ilginç buluntu bize, daha önceki yıllarda da sık sık vurguladığımız gibi, akropole yapılan düşman saldırısının çok ani olduğunu ve sarayda yaşayan insanların tabaktaki hazır yiyeceği bile yiyemeden, ya da yanlarına almadan canlarını zor kurtardıklarını bir kez daha gözler önüne sermektedir. Karbonlaşmış yiyecek kalıntısının hangi tür yiyeceğe ait olduğu ve bileşiminde nelerin bulunduğu, yaptırılmakta olan analiz sonucunda kesin olarak anlaşılabilecektir⁸.

Sonuç olarak Yoncatepe Sarayı'nda ortaya çıkardığımız mutfak odasının ilginç donanımı, günümüzden 2800 yıl önce yaşayan bir toplumun mutfak kültürünün ulaştığı yüksek seviye konusunda önemli bilgiler vermektedir. Daha önceki yıllarda Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Urartu kalelerinde sürdürülen arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan mutfak odalarında benzer eşya, alet ve yiyecekler bulunamadığı için, Yoncatepe Saray mutfağı özgün donanımının Eskiçağ mutfak kültürüne katkısının çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

SUMMARY

An Old and Unique Kitchen of the Eastern Anatolia: The Palace Kitchen in Van-Yoncatepe

Yoncatepe palace and cemetery is located at Yukarı Bakraçlı village (former Yedikilise), 9 kilometres southeast from modern Van. Varak (2800 m) and Erek (3200 m) mountains form a protective barrier and block the cold and harsh winds, thus providing a more moderate climate.

The highest point of Yoncatepe is reserved for the palace. The civilian settlement lies on the northeastern and cemetery on the northern slopes. As is the case with other Early Iron Age fortresses and settlements, the cemetery and the habitable areas are almost side by side, a necessity dictated by the scantiness of the available land. Situated 2050 m above the sea-level, it is the highest excavation site in Turkey.

The palace complex lies in east-west direction and covers an area of 2650 m². Since the eastern part is steep, the most important sections of the palace were built in the west, on an area of 1675 m².

The ancient road coming from the northeast slope, leads to the Middle Court after passing over a slightly sloped ramp. The palace has two entrances: one of them is the northeast door providing access to a group of rooms to the east, and the other to the west.

The palace buildings were built with mud-brick on stone foundations, whose high and thick outer walls also serves for defensive purposes. The first storeys were usually of regular sandstones and second of mud-brick.

The kitchen occupies the western part of the palace and is adjacent to the northern wall. It has a rectangular plan measuring 4.80 m x 6 m. It possesses all facilities and equipment required in a kitchen, which suggests that it was planned in detail before the construction of the palace. One of these details is the drainage that runs beneath the floor. One can do nothing but admire the skills and the fine craftsmanship of its architects. Although the kitchen is not very spacious, niches to accommodate the pottery, the place of the basin and the hearths next to the wall were successfully integrated into the room.

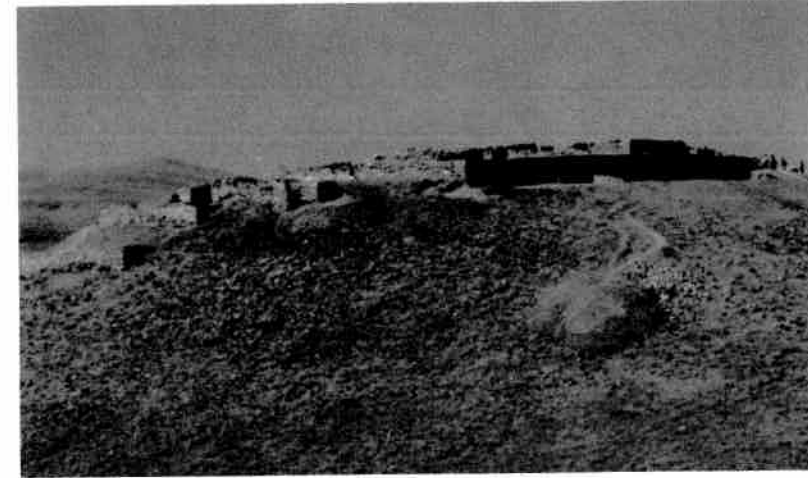
The room has provided us with two horseshoe-shaped hearths, a basin, a mortar, a grindstone, many vessels, a shovel of beaten iron, a pitchfork, a flat chisel, and two spoons. The excavations have also revealed oilseeds (camelina sativa) and carbonized food leftovers. The most interesting finding in the kitchen is the carbonized traces of foot left in a dish.

The interesting equipment of the kitchen gives an idea about the high level of cuisine culture of a society that lived 2800 years ago. Since, similar kitchens with such diverse equipments are absent from the other Urartian fortresses in East Anatolia, the kitchen of Yoncatepe palace is also important in this respect.

⁸ Karbonlaşmış yiyecek kalıntısının analizi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde Doç. Dr. Meysun İbrahim Abdullah tarafından yapılmaktadır.

Seçilmiş Kaynakça

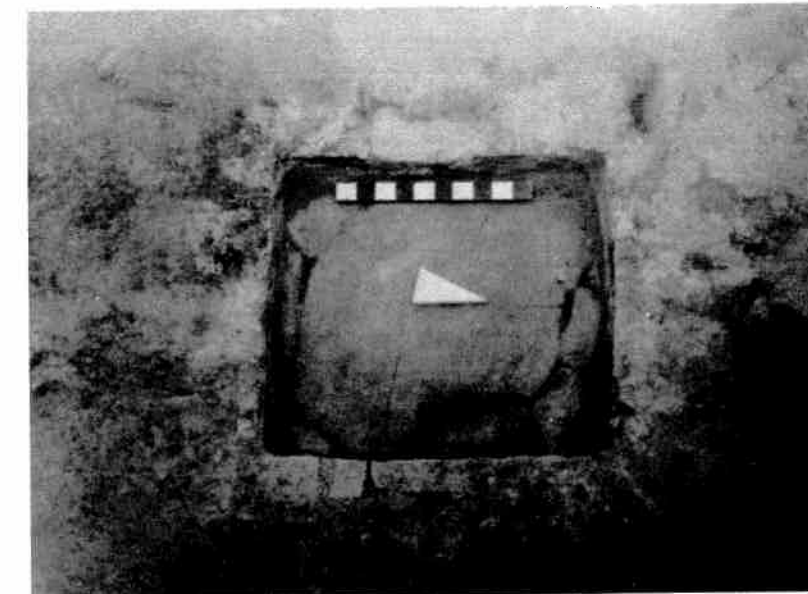
- Belli, O.
2000 “1998 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 21. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 435-448.
- 2001 “An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis- Evditepe”, O. Belli (ed.), *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932- 2000)*, İstanbul: 145-150.
- 2002 “2000 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 265-274.
- 2003a “2001 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 24. Kazı Sonuçları Toplantısı* 2: 385-392.
- 2003b “Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü 2002 Yılı Kazı Çalışmaları”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Habermeler* 15: 14-15.
- 2005a “Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazıları, 2003/ Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis Excavations, 2003”, *Tüba-Ar* 8: 187-189.
- 2005b “Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazıları, 2004/ Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis Excavations, 2004”, *Tüba-Ar* 8: 189- 191.
- 2006a *Tarih Boyunca Van, Van Gölü ve Çevresi Yardımlaşma Derneği*, İstanbul, (baskıda).
- 2006b “Van Bölgesi'nin En Eski Tahıl, Bakliyat ve Meyve Türleri - The Earliest Grain, Pulse and Fruit Species of Van Region”, O. Belli (ed.), *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İstanbul: 41-55.
- 2006c “Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü”, *Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün Anısına, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2005 Yılığ*, Ankara: 381-431.
- 2006d “Van Yoncatepe Sarayı'nda Bulunan Çekiç Başlı Demir Savaş Baltaları”, T. Takaoğlu (ed.), *Anadolu Arkeolojisine Katkıları, 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*, İstanbul: 42-62.
- Belli, O. – E. Kavaklı
2001 “1999 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, *Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1: 369-384.
- Belli, O. – E. Konyar
2001a “Excavations of Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis (1997- 1999)”, O. Belli (ed.), *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932- 2000)*, İstanbul: 150-157.
- 2001b “Archaeological Survey on Early Iron Age Fortress and Necropolis in Northeast Anatolia”, O. Belli (ed.), *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932- 2000)*, İstanbul: 331-335.
- 2001c “Excavations at Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis”, *Tel Aviv* 28/2: 169-212.
- 2003a “The Largest Early Iron Age Necropolises in Eastern Anatolia: Ernis-Evditepe”, *Tel Aviv* 30/2: 3-49.
- 2003b *Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*- *Early Iron Age Fortresses and Necropolises in Eastern Anatolia*, İstanbul.
- Belli, O. – V. Onar
2002 “Skeletal Remains of Dogs Unearthed from the Van-Yoncatepe Necropolis”, *International Journal of Osteoarchaeology* 12: 32-47.
- Belli, O. – İ.Z. Konuralp
2006 “The Earliest Wooden Stick of Anatolia and World has been found in Van-Yoncatepe Palace – Anadolu ve Dünyanın En Eski Ağaç Bastonu Van-Yoncatepe Sarayı'nda Bulundu”, O. Belli (ed.), *I. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, İstanbul: 101-111.
- König, F.W.
1955-56 *Handbuch der chaldischen Inschriften* (AfO Beiheft 8), Graz.
- Melikisvili, G.A.
1960 *Urartskie klinobraznyeNadpisi*, Moskova.

Res. 1
Yoncatepe Sarayı,
kuzeyden.

Res. 2
Kumtaşından yapılmış
sarayın kuzey duvarları.

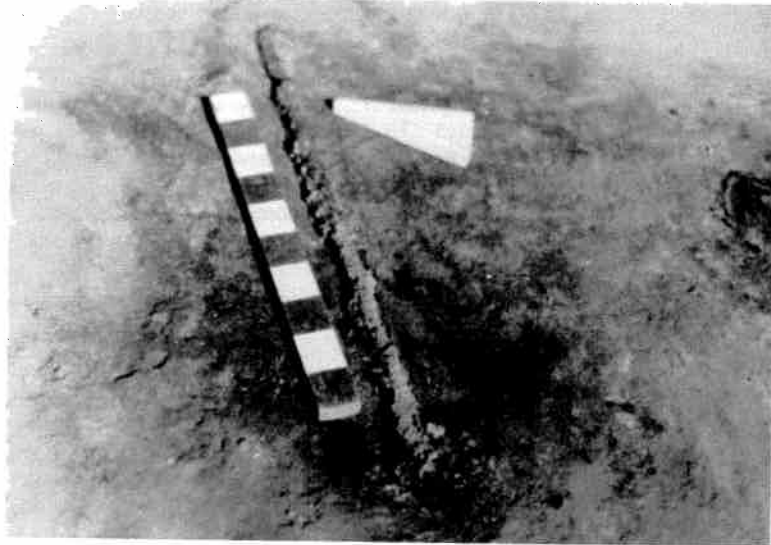
Res. 3
Tabanı düzgün sal taşları
ile döşenmiş dikdörtgen
biçimli niş.

Res. 4
Taban üzerinde bulunan
demir yassı keski.

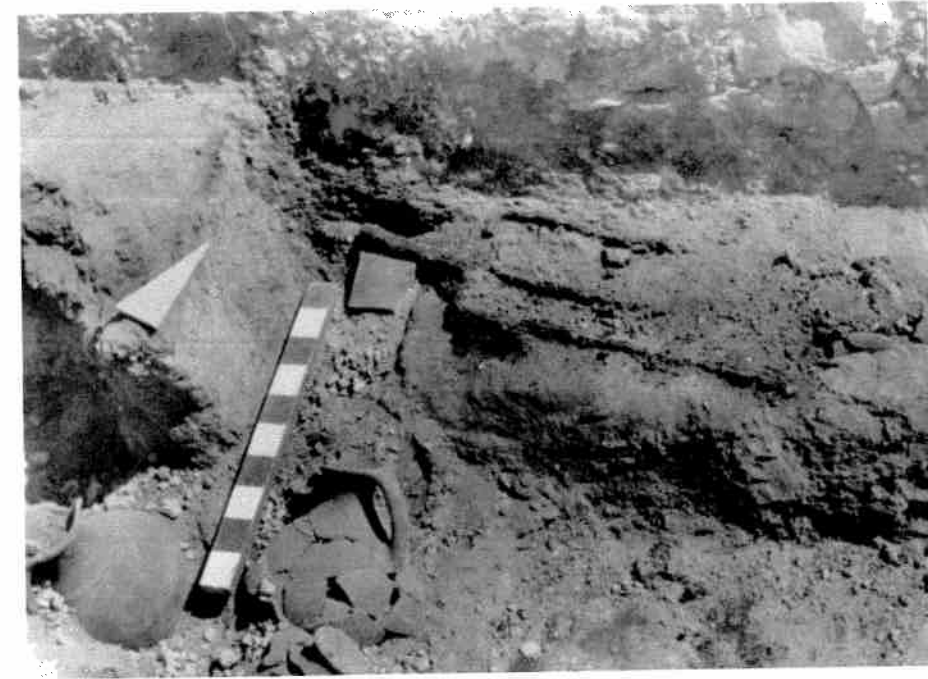
Res. 5
Demir keskinin onarım
sonrası görünümü.

Res. 6
Taban üzerinde bulunan
ve korozyona uğrayan
demir alet.

Res. 7
Demir aletin onarımdan
sonraki görünümü.

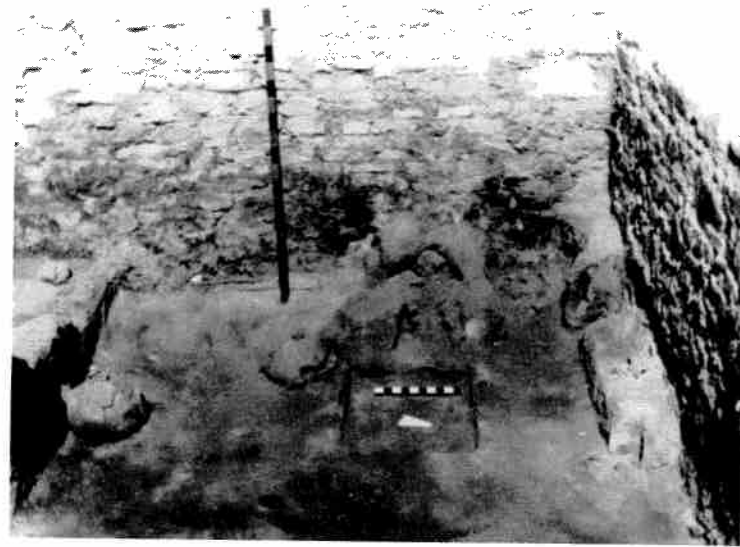
Res. 8
Korozyona uğrayan
demir dirgen.

Res. 9
Demir dirgenin
onarımdan sonraki
görünümü.

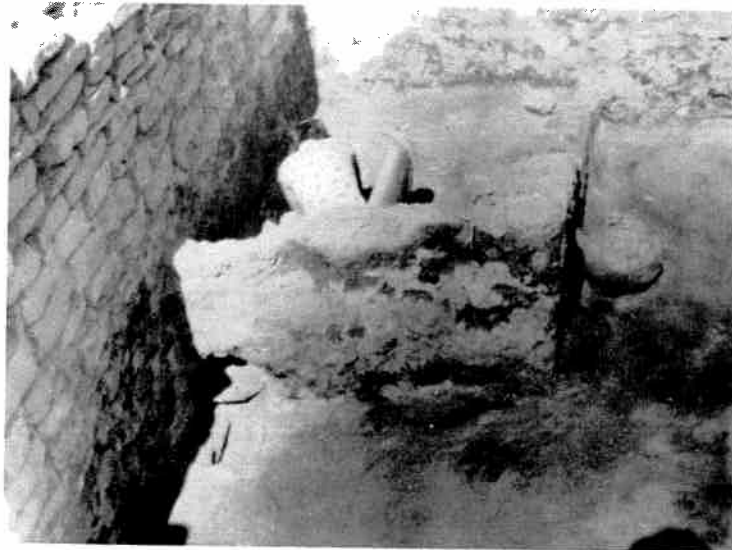
Res. 10
İçi yağ bitkisi ile
dolu bulunan
yonca ağızlı testi.

Res. 11
Uç kısımları tahrip
olan at nalı biçimli
iki ocak kalıntısı.

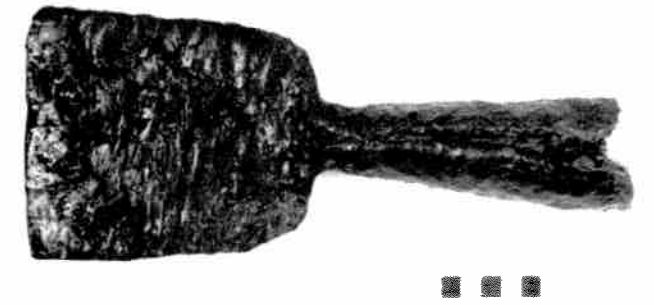
Res. 12
Su küvetinin
kuzeyden görünümü.

Res. 13
Duvarları kırmızı
boya ile badana
edilen küvet.

Res. 14 Taban üzerinde bulunan ve korozyona uğrayan demir kürek.

Res. 15 Demir küreğin onarımdan sonraki durumu.

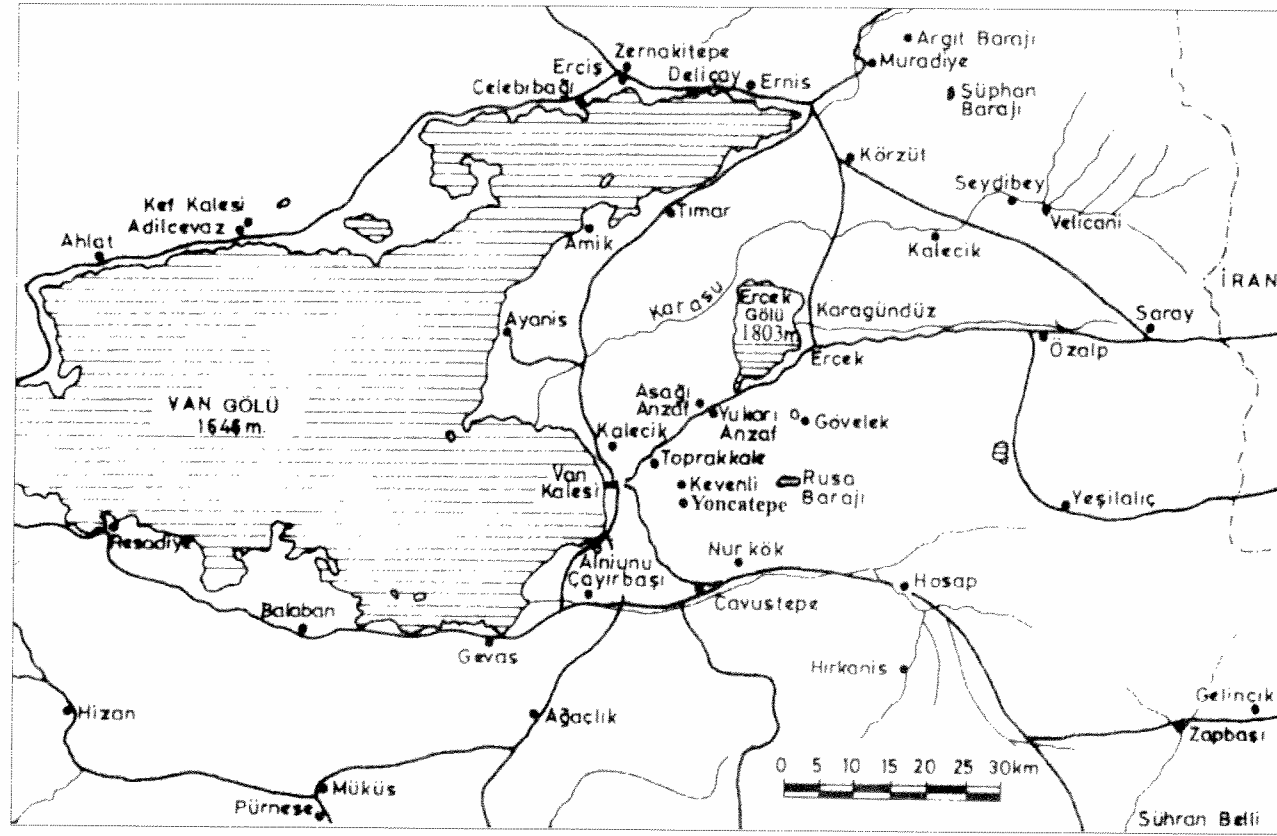
Res. 16 Demirden yapılmış kaşıklar.

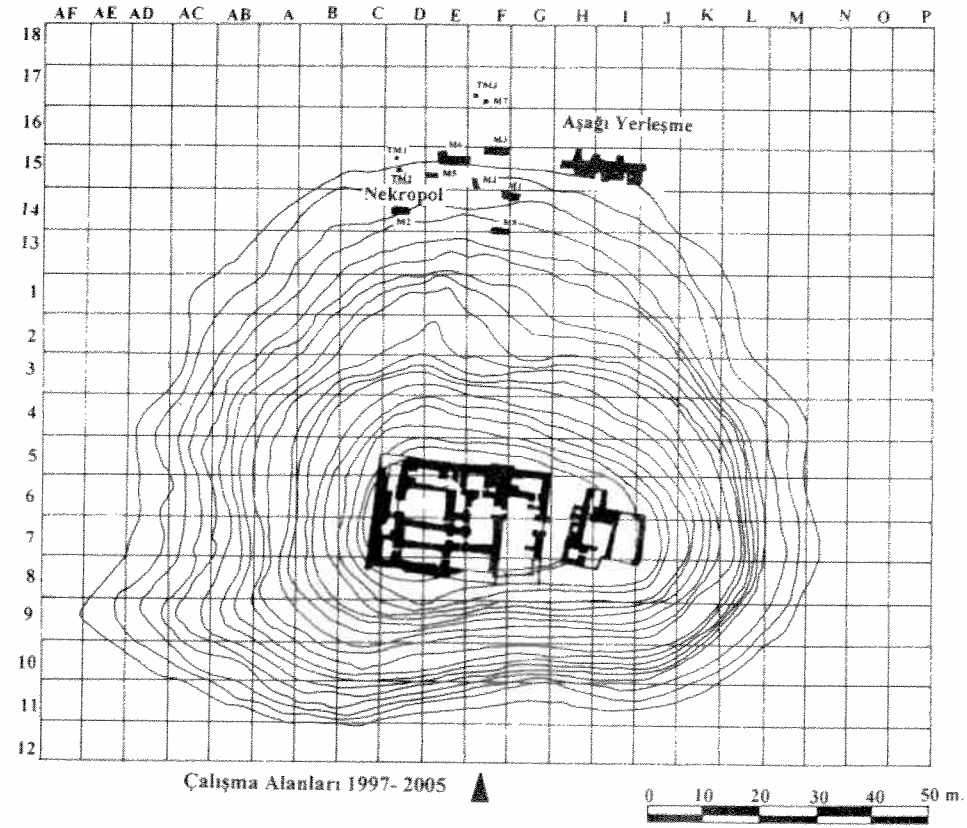
Res. 17 Tabak içinde karbonlaşmış yiyecek kalıntısı.

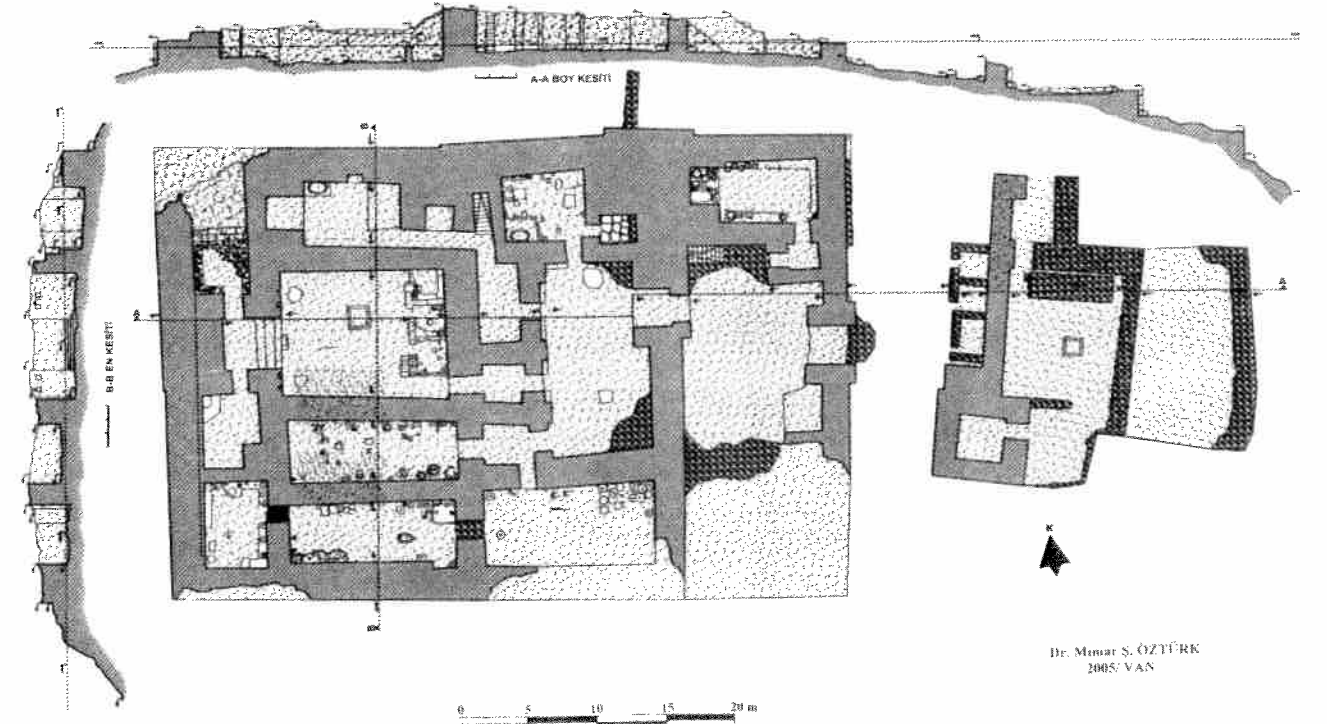
Res. 18
Yiyeceği koruyan ters
çevrilmiş tabak.

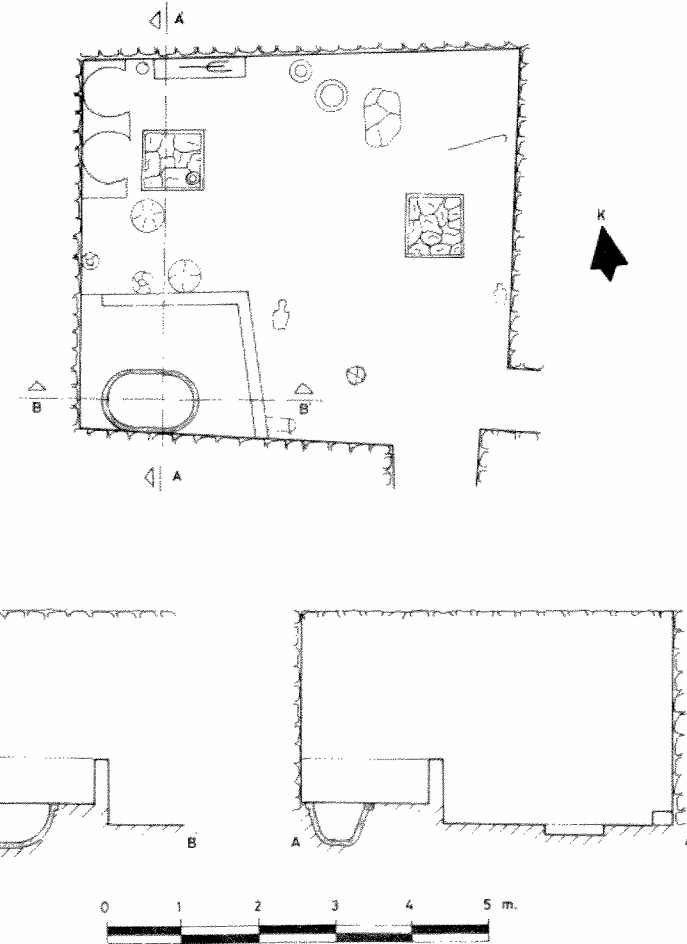
Harita 1 Yoncatepe Sarayı ve yakın çevresi.

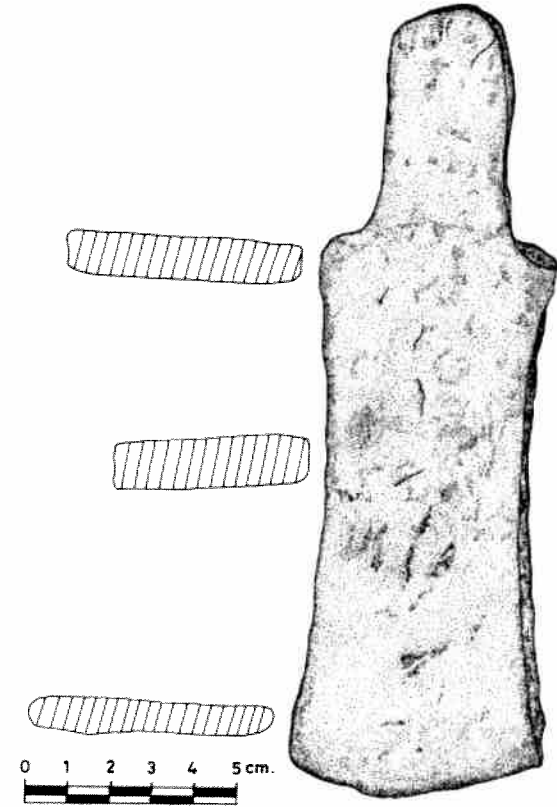
Çizim 1 Yoncatepe ve yakın çevresinin topografik planı.

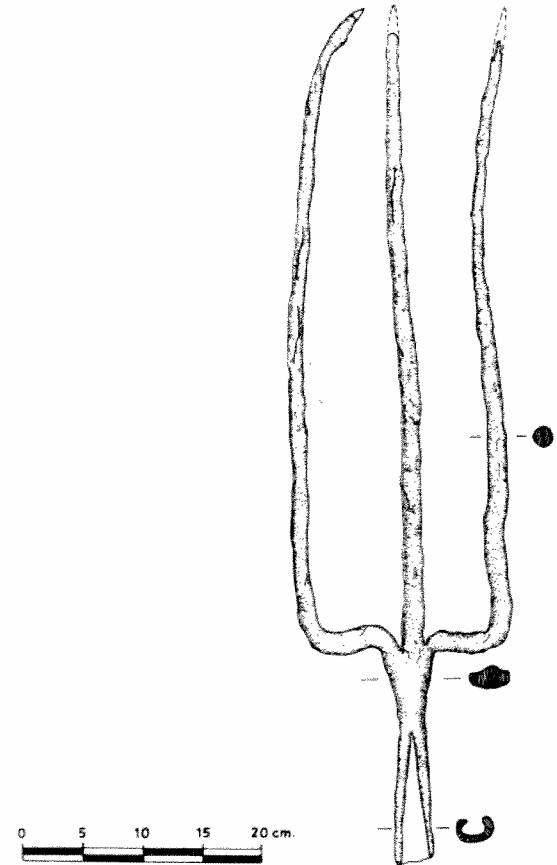
Çizim 2 Yoncatepe Sarayı'nın plan ve kesitleri.

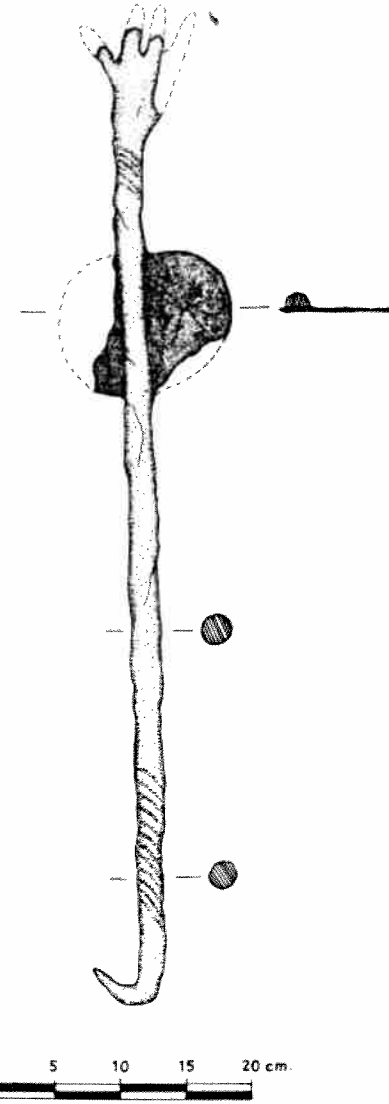
Çizim 3 Mutfak odasının plan ve kesitleri.

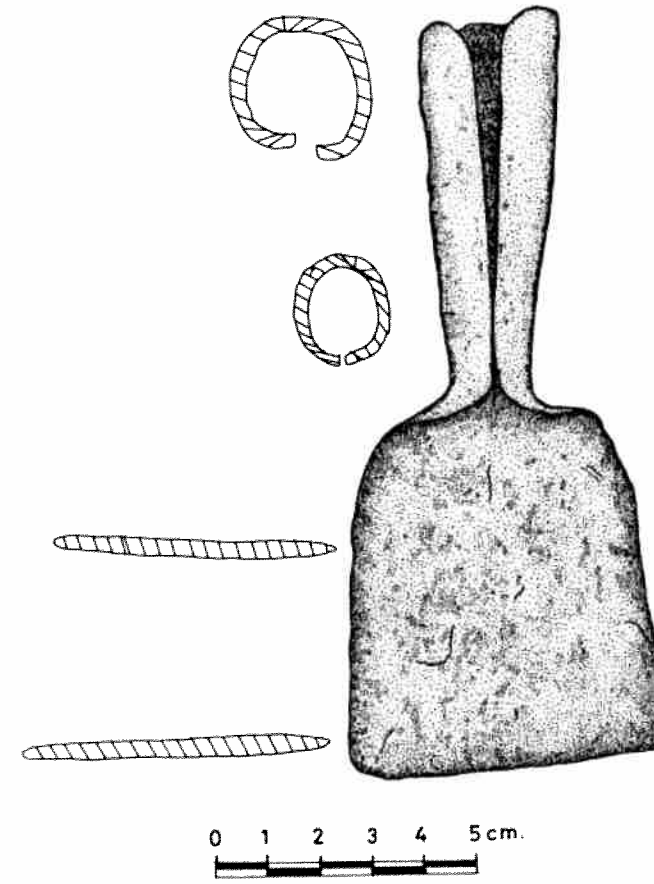
Çizim 4
Demir keskinin
çizim ve kesitleri.

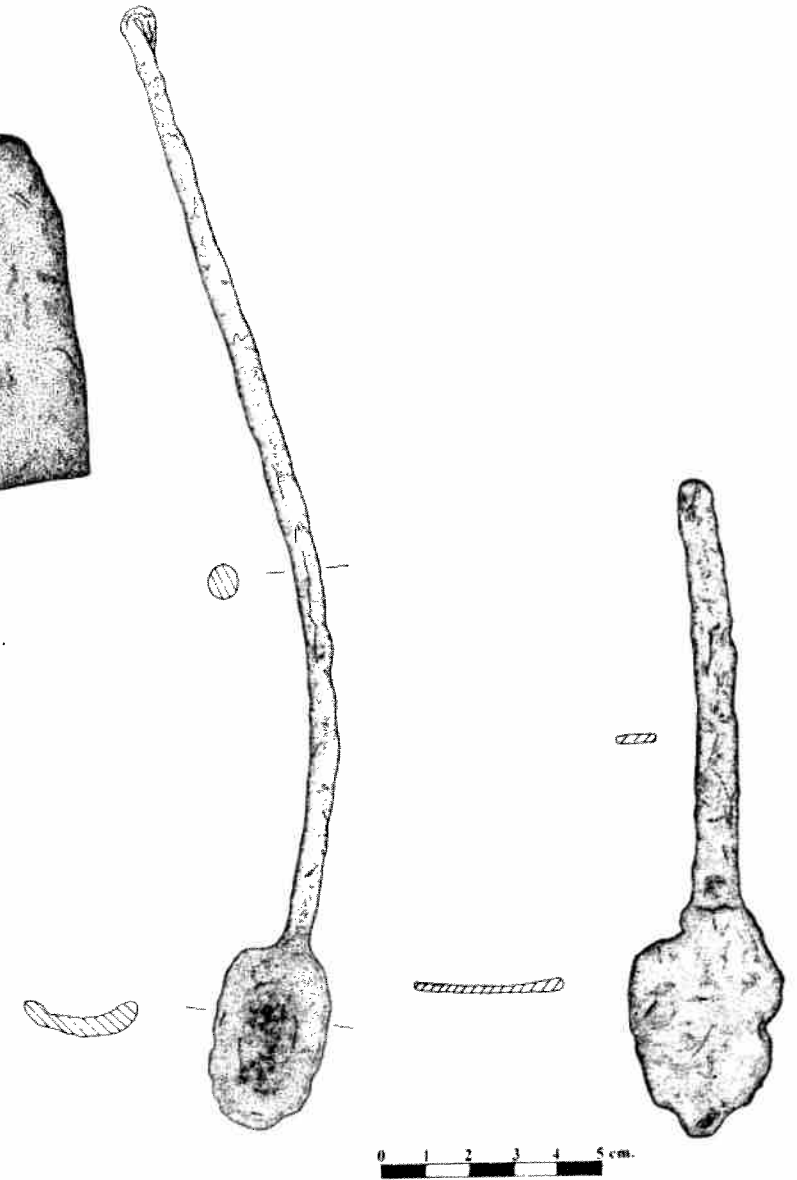
Çizim 6
Demir dirgenin
çizim ve kesitleri.

Çizim 5 Demir aletin çizim ve kesitleri.

Çizim 7 Demir küreğin çizim ve kesitleri.

Çizim 8 Demirden yapılan kaşıkların çizim ve kesitleri.